

Розвиток у студентів-філологів умінь образного мовлення шляхом наслідування риторичних текстів

У Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти України [1] наголошено на тому, що одним із провідних завдань навчання української мови в школі є формування комунікативної компетентності учнів, що охоплює не лише знання мовної системи, вільне володіння мовно-мовленнєвим матеріалом, але й дотримання правил мовленнєвої поведінки, соціальних норм мовленнєвого спілкування. Один із шляхів реалізації цього завдання – використання навчально-розвивальних можливостей педагогічної риторики. Однак аналіз педагогічної теорії й освітньої практики свідчить про те, що риторично вихований учитель, здатний добірним образним словом впливати на учнів, рідко виявляється в сучасній школі. Ефективним способом розв'язання такої проблеми є наслідування риторичного мовлення в професійній підготовці вчителя.

Відповідно до сказаного ставимо за *мету* визначити лінгводидактичні умови розвитку в студентів-філологів умінь образного мовлення шляхом наслідування риторичних зразків.

Суспільство ставить підвищені вимоги до професійно-педагогічної освіти, зокрема сформуванню такої особистості фахівця, яка б уміла оперувати словесними образами, нормативно будувати своє висловлювання, зрозуміло передавати зміст почутого, прочитаного, міркувати над поставленою проблемою, аргументувати власні думки, переконувати аудиторію слухачів. Розвиток образномовленнєвих умінь у майбутніх учителів має бути зорієнтований на виховання духовно багатой, творчої мовної особистості, яка була б здатна вільно й доцільно володіти рідною мовою в різних життєвих ситуаціях. Дієвий засіб такої роботи – **риторичний текст** як продукт риторичної діяльності, характерними ознаками якого є доцільність, аргументованість, ясність, образність. Креативний потенціал риторичного тексту дає змогу розвивати в студентів уміння будувати розгорнуті висловлювання, наповнені духовними смислами, уміння образного

мовлення, риторичну компетентність, підвищувати риторичну культуру. Тому використання риторичних текстів з навчальною метою становить одну з лінгводидактичних умов формування умінь образного мовлення.

Процес вироблення в студентів-філологів умінь образного мовлення насамперед полягає в тому, щоб навчити їх виразно читати, активно слухати й уважно ставитися до почутого або прочитаного, аналізувати зразки публічного мовлення з погляду доцільності його й ефективності, гармонійної побудови й естетичного мовного оформлення; обговорювати різні моделі публічних висловлювань, визначати виражальні ознаки їх і недоліки; формувати культуру ведення дискусій, диспутів, дотримуватися загальноприйнятих правил міжособистісного спілкування. Ефективність реалізації цього процесу на практиці залежить від урахування в навчанні таких принципів: *особистісно орієнтованого навчання, лінгвокультурологічного, текстоцентризму, риторизації навчання, взаємозв'язку відтворювальної мовленнєвої діяльності з лінгвокреативною.* Наведені принципи становлять лінгводидактичні умови розвитку в студентів-філологів умінь образного мовлення шляхом наслідування риторичних текстів.

Для того щоб робота з розвитку образного мовлення була ефективною, студенти мають розуміти такі поняття: *естетичність мовлення, словесний образ, образність як специфічна ознака педагогічного мовлення, виражальні мовні засоби та ін.* На основі зазначених понять формується *культура мовлення.*

Як слушно зазначає Л. Мацько, культура мовлення – це дотримання мовцями усталених мовних норм усної і писемної форм літературної мови та цілеспрямоване майстерне використання виражальних засобів мови залежно від стилю, жанру, типу мовлення. Вона є показником рівня освіченості, загальної культури особистості, національної самосвідомості, громадянської активності [4].

Сучасні мовознавці тлумачать культуру мовлення як таку, що пов'язана, з одного боку, з правильністю мови, а з іншого – з мовною майстерністю, стилістичним чуттям слова, доречністю використання варіантних мовних форм

[3, с. 81]. Одна з ознак культури мовлення педагога-словесника – доцільна образність, завдяки якій мовлення виконує виражальну функцію.

У лінгвістичних працях образність визначається як ознака мовного знаку, завдяки якій передається загальне поняття через конкретний словесний образ. Зокрема, П. Дудик пише, що образність – це "спосіб передавання певних понять через художні образи, якими відтворюється не зовсім звичне бачення, сприймання людиною навколишнього світу і себе в ньому" [2, с. 168].

На складність окресленого поняття вказує І. Фоміна. На основі глибокого вивчення порушеної проблеми дослідниця слушно узагальнює, що образність визначається як властивість літературного мовлення подавати інформацію в яскравій, оригінальній, предметно-чуттєвій формі; застосування особливих словосполучень, які підсилюють семантичні поля додатковими експресивними й емоційними нюансами. Образне мовлення виявляється як ознака виразного мовлення, що характеризується здатністю викликати наочно-чуттєві уявлення за допомогою спеціальних мовних засобів – "виразників образності", тобто слів, словосполучень, мовних конструкцій, які сприяють створенню мовцем словесного образу. І. Фоміна звертає увагу й на те, що до показників образності мовлення вчені (Н. Гавриш, А. Кулибчук, Т. Мельник, М. Пентиліук та ін.) відносять різні засоби: фонетичні (алітерація, звукові анафора й епіфора, асонанс, звуконаслідування); елементи інтонаційної виразності (логічний наголос, мелодика, паузація); лексико-семантичні (багатозначні слова, синоніми, антоніми, омоніми, метафора, гіпербола, словесні анафора й епіфора); синтаксичні виражальні засоби (крилаті вислови, паралелізм, інверсія, риторичне запитання) та ін. [9, с. 73].

Т. Мельник зазначає, що образне мовлення як компонент виразності є показником якісного довершеного мовлення й виступає для осіб, які навчаються, експонентом світосприймання, характеру, ментальності, інтелектуального й художнього генія українців [5, с. 1].

Діагностувальна робота з визначення ознак мовлення студентів-філологів свідчить про те, що в багатьох із них мовлення недостатньо образне й переважно стандартизоване, позбавлене емоційності й оригінальності.

Тому вчені-методисти шукають ефективні шляхи розв'язання цієї проблеми. З огляду на своєрідність формування образного мовлення в студентів-філологів Т. Окуневич вказує на необхідність спеціальної методики, яка включала б три взаємопов'язані етапи: теоретико-інформаційний, тренувальний, комунікативно-творчий. Дослідниця зазначає, що розвиток образного мовлення майбутніх педагогів-словесників має спрямовуватися на:

а) проведення систематичної й послідовної роботи з виразниками образності (вивчення їх на основі спостережень за стилістичним функціонуванням у контексті, виконання певних навчально-тренувальних дій з ними, доречне використання їх під час продукування монологічних висловлювань);

б) надання домінуючого значення використанню художнього тексту в процесі розвитку образного мовлення; практичну дієвість; темпи розвитку, що зумовлюються міцним засвоєнням теоретичного матеріалу, усвідомленням доцільності їх і ролі в мовленні, формуванням у студентів комунікативно-мовленнєвих і комунікативно-стилістичних умінь;

в) безпосередній взаємозв'язок у навчанні мови та літератури (реалізація межпредметних зв'язків, урахування можливостей інтегрування відповідного навчального матеріалу);

г) емоційне насичення практичних занять, їх методичне забезпечення (добір відповідних методів роботи з виразниками образності);

ґ) стимулювання словесного самовдосконалення студентів-філологів у зв'язку з усіма видами мовленнєвої діяльності (продуктивної, рецептивної, навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої) [7].

Позитивно сприймаючи наведені напрями навчальної роботи, ми виходимо з того, що велика роль у системі діяльності з розвитку образного мовлення майбутніх учителів-словесників належить наслідуванню риторичних зразків. Наслідування красномовних текстів актуалізує інформаційно-змістові, структурно-композиційні, мовно-стильові, риторичні, рефлексійні й редагувальні вміння студентів. Увага до гарного мовлення й відтворення його ознак сприяє розвитку образного мислення студентів, їхньої

уяви, творчих мовленнєвих здібностей. У результаті такої роботи студент *відтворює смисли тексту*, що ліг в основу наслідування, *мовні засоби*, за допомогою яких автор передав ці смисли, та *розширює значення їх*, завдяки чому задум автора первинного тексту (який взято для наслідування) набуває в інтерпретації студента нового контексту. При цьому завдання в навчальній роботі – не загубити духовний потенціал і образність первинного тексту, а зберегти і примножити їх. Попереднє уважне й виразне читання зразків ораторського мистецтва вдосконалює здатність вникати в риторичний текст, знаходити в ньому духовний підтекст, який прагнув виразити автор за допомогою виражальних засобів, а ще бажання відтворити зображене в тексті так образно, як це вдалося зробити автору тексту. Робота над таким текстом забезпечує розвиток естетичного сприймання, бажання наслідувати яскраве мовлення. Відповідно до нашої концепції студенти мають не лише аналізувати красномовний дидактичний текст (слухаючи його або читаючи), але й продукувати риторичні висловлювання за аналогією, а за тим будувати свої метафоричні структури, виявляти власну творчість.

Продумана викладачем система роботи з розвитку в студентів умінь образного мовлення шляхом наслідування риторичних зразків формує в них високу культуру усного та писемного мовлення, їхні вміння викладати думки логічно, послідовно, яскраво, дотримуючись норм літературної мови.

У контексті сказаного особливе значення для вироблення в студентів умінь образного мовлення становить *текстоцентрична технологія*, в основі якої навчальна діяльність студентів із риторичним текстом. Цілеспрямоване використання в навчальному процесі текстових зразків ораторського мистецтва, що за своєю природою мають розвивальне й духовно-естетичне значення, створює передумови для збагачення словника студентів емоційною лексикою, забезпечує розвиток чуття метафоричного слова й образного мислення, художньої уяви, стимулює власний творчий потенціал. Робота з такими текстами сприяє формуванню логіки думки, високих духовних помислів, свідомого ставлення до особливостей функціонування в

риторичному тексті мовних засобів. За допомогою текстоцентричної технології викладач має змогу поєднувати навчальне пізнання і виховання, активно впливати на розумовий і емоційний розвиток студентів, створювати психологічно комфортне освітнє середовище для опанування ефективних стратегій і тактик специфічного педагогічного мовлення.

Багаторічний досвід викладання у вищій школі переконує в ефективності роботи з розвитку образномовленнєвих умінь студентів, основу якої становить відповідна *система професійно спрямованих комплексних вправ*, характерними ознаками яких є риторичний текст, завдання наслідувального характеру і, зрозуміло, професійне орієнтування. Важливість наслідувальної роботи для формування умінь красномовства розуміли такі педагоги-ритори, як М. Ломоносов, Ф. Прокопович, В. Сухомлинський та ін. Сучасні вчені розвивають цю ідею. Виділимо групи комплексних вправ та з'ясуємо значення їх для майбутніх педагогів-філологів.

Перша група: вправи, метою яких є виявлення виражальних засобів у тексті, стилістичний аналіз його та наслідування у власному мовленні. Такі вправи збагачують особистий досвід студентів, аналітичне й образне мовомислення майбутніх учителів-словесників. Наведемо приклад:

♦ *Уроки життя.* Вдумливо прочитайте уривок із листа письменника В. Стуса до сина. Яка головна думка тексту? Визначте в ньому виражальні засоби і стилістичну функцію їх у тексті. Підготуйте виступ на тему: "Чи потрібно сьогодні молодій людині мати вищу освіту", наслідуючи стислість і образність наведеного тексту.

Поразка – це не тільки біда. Це ще й благо, добро. Поразка мусить стимулювати на чергову перемогу – це логіка сильних (а Ти – мужчина!). У поразці опускають руки лише слабкі. Освіта потрібна людині не для іспиту і вступу до технікуму, а для неї самої. Ти повинен бути освіченою людиною. Освіта – це вид гігієни. Письмо з помилками – то як невмиті руки чи зуби. Бо теперішня людина – тільки освічена. Людина – це обов'язок, а не титул (народився – і вже людина). Людина твориться, самонароджується (В. Стус).

Другу групу формують завдання, метою яких є повторення риторичних зразків, наслідування авторського

стилю й формування власного професійно орієнтованого переконливого ситуативного мовлення. Це завдання креативно-ситуативного характеру, які допоможуть студентам розвивати образне мислення й риторичні можливості за професійно орієнтованим ситуативно-комунікативним принципом. Наприклад:

◆ *Мозковий штурм.* Прочитайте подані жартівливі рекомендації О. Черногуза. Виразно відтворіть їх перед аудиторією слухачів. Спробуйте написати й озвучити власні поради "Правила педагогічного спілкування", наслідуючи пародіювальний стиль автора.

Ніколи нікого не слухайте, говоріть без упину і тільки про себе. Якщо у вас раптом з'явилася якась думка в той час, коли інша людина щось розповідає, – сміливо перебивайте, не чекайте, поки хтось закінчить виклад своєї думки. Хіба він такий розумний, як ви?! Переривайте його посеред фрази! А перебивши, розповідайте, про свій зубний біль або, ще краще, покажіть усім, який саме зуб потребує пломби...

Здавалося б, усім зрозуміло, що це – порада навпаки, і людина культурна так ніколи не вчинить. Поміляєтесь! В тому-то й жах, що сама за собою людина часто не стежить і не помічає, що діє саме таким чином, який ми щойно пародіювали (З кн. "Чим хата багата").

◆ *Відкрите обговорення.* Ознайомтеся з висловом Платона. Повторіть його перед однокласниками. Прокоментуйте в аудиторії майбутніх педагогів-словесників, чи справді «слово» володіє великою силою впливу на свідомість і почуття людей, аргументуючи власні думки.

Я стверджую, що якби в будь-яке місто прибули оратор та лікар і якби в народному зібранні чи в будь-якому іншому зібранні зайшла суперечка, кого з двох обрати лікарем, то на лікаря ніхто й дивитися не схотів би, а обрали б того, хто володіє словом, – варто було б йому лише забажати... (Платон).

Третя група вправ на відтворення запропонованого викладачем публічного виступу, риторичний аналіз його та створення й виголошення власного виступу на подібну (аналогічну) тему за риторичними законами та професійним спрямуванням. Метою таких вправ є розвиток яскравого оригінального педагогічно-філологічного мислення й

ораторської майстерності майбутніх учителів-словесників.
Наприклад:

◆ Прочитайте фрагмент виступу Олесь Гончара до 125-річчя з дня народження І. Франка, визначте в тексті риторичні ознаки й дайте їм характеристику. Підготуйте для учнівської аудиторії й виголосіть власний публічний виступ на аналогічну тему, дотримуючись законів риторики.

Подвиг Каменяра

Світанок життя Івана Франка починався біля маленького вогню закуреної батьківської кузні, а високий життєвий захід цієї людини догоряв у променях європейської слави.

Після Тараса Шевченка в українській літературі не було постаті такого масштабу. Шевченко і Франко – це справді ті два могутніх крила, які винесли українське слово, українську культуру на простори світові.

Іван Франко народився в серпні 1856 року в сім'ї сільського коваля. Рідне село його, Нагуевичі, розкидало свої хати по схилах Карпатських гір, це була типова трудова Галичина, яка в ті часи входила до складу Австро-Угорської монархії. Проте Іван Франко ніколи не був письменником тільки Галичини. Коли у вересні 1906 року вчена рада Харківського університету надала йому почесне звання доктора російської словесності, то це було визнання його літературних і наукових заслуг не лише гуртком прогресивної харківської інтелігенції, це його, сина Галичини, увінчала шанною і любов'ю вся Україна, мовби засвідчивши цим актом загальнонаціональне значення Франкової геніальної творчості.

Мабуть, немає у світі такого народу, до культури якого б не сягали Франкове зацікавлення, його безкінечно допитлива думка. Невситима душа поета прагнула черпати з усіх культур, з духовних набуток народів Заходу і Сходу, черпала, щоб збагачувати рідну культуру, розвивати і вдосконалювати знання, уявлення, мистецькі смаки української нації.

Думаючи про Франка, ми щораз думаємо про людську велич. Маємо на увазі не лише титанізм його праці, глибину й незалежність суджень, море вселюдських знань, що він увібрав; не менш нас вражає виняткова цілеспрямованість

його рідкісного трудолюбства, сама послідовність його життя, сила віри письменника у рідний народ.

Франкові самою природою відведено місце в ряду найвизначніших гуманістів епохи, адже завдяки йому, його невпокійливій совісті, його невсипущій праці ставали ми ближчими до людства, міцнішою й вищою ставала самосвідомість цілих поколінь українського народу, що виходив на арену світових подій уже з Франковою мужністю, з Франковим досвідом, з його духу печаттю (за О. Гончарем).

Наведені типи вправ доцільно використовувати в межах навчального курсу, присвяченого педагогічній риториці, на етапі тренувальної роботи. Пропонована система вправ дає змогу формувати духовний світ студентів, розширювати їхні світоглядні уявлення, розвивати вміння швидко критично й творчо мислити, логічно, послідовно висловлювати власні думки, добирати яскраве, образне живомовне слово, доцільно, вільно і вправно володіти ним у різних комунікативних, зокрема професійно орієнтованих, ситуаціях.

Отже, образномовленнєві вміння майбутнього вчителя-словесника – це показник його мисленнєво-мовленнєвої культури. Успішний розвиток їх залежить від урахування як загальнодидактичних, так і специфічних лінгводидактичних принципів. Важливою умовою розвитку образного мовлення студентів-філологів є використання в професійній підготовці майбутнього вчителя риторичних текстів. У цій навчальній роботі особлива роль відводиться відповідним комплексним вправам на сприймання зразків ораторського мистецтва, наслідування їх, а згодом створення власного риторичного тексту.

Результати дослідження можуть використовуватися в лінгводидактичних студіях та в системі занять із професійно орієнтованої вищівської дисципліни, предметом вивчення якої є педагогічна риторика.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2004. – № 1–2. – 64 с.

2. Дудик П. С. Стилiстика української мови : [навчальний посiбник] / П. С. Дудик. – К. : Академiя, 2005. – 368 с.
3. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лiнгвістичних термiнiв / Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либiдь, 2001. – 224 с.
4. Мацько Л. Стратегiя мовної освiти в Україні / Л. Мацько // Педагогiчна газета, 2004. – № 5 (118). – С. 3.
5. Мельник Т. В. Розвиток образного мовлення учнiв 5-9 класiв шкiл з російською мовою викладання : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Т. В. Мельник. – Херсон, 2004. – 20 с.
6. Мельничайко В. Я. Творчi роботи на уроках української мови. Конструювання. Редагування. Переклад : [посiбник для вчителiв] / В. Я. Мельничайко. – К. : Рад. школа, 1984. – 223 с.
7. Окуневич Т. Г. Формування образностi мовлення студентiв-фiлологiв у процесi професiйної пiдготовки / Т. Г. Окуневич // Науковий вiсник Донбасу. – 2012. – № 2. – Електронний ресурс : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN18/index.htm>
8. Сухомлинський В. О. Слово рiдної мови / В. О. Сухомлинський // Українська мова i лiтература в школi. – 1987. – № 7. – С. – 58.
9. Фомiна I. Л. Роль образностi мовлення пiд час навчання / I. Л. Фомiна // Науковий вiсник Мiжнародного гуманiтарного унiверситету. – 2014. – № 11 (том 1). – С. 72-74. – Серiя: Фiлологiя.